

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-165>

УДК 1(091)

Ярмолицька Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ МИСЛИТЕЛІВ XIX-XX СТ. ВИКЛАДАЧАМИ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У 60-70 РР. XX СТ.

Анотація. У статті проаналізовано філософські дослідження викладачів Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка періоду радянської доби. Головний акцент зроблено на дослідженні київської філософської традиції в 60-70 рр. XX ст., здійснено спробу окреслити проблематику та з'ясувати специфіку Київської філософської школи цього періоду для відтворення цілісної картини розвитку української філософії. Встановлено, що викладачі Київського університету намагались об'єктивно висвітлювати вітчизняну філософську та соціально-політичну думку, досліджували праці українських мислителів минулого, які розробляли філософські проблеми природознавства, гносеології, наукового пізнання. Також було встановлено, що наукові розвідки київських філософів стосувались філософського теїзму, досліджувалась ідеологія українського націоналізму (переважно це була його критика). Незважаючи на часи панування партійних ідеологічних меж, викладачам Київського державного університету вдалось відкрити нові сторінки в освоєнні вітчизняної філософської традиції.

Ключові слова: Київська філософська школа, історія української філософії, марксистсько-ленінська філософія, філософський ревізіонізм, радянська філософія.

Yarmolitska Nataliia

Taras Shevchenko National University of Kyiv

RESEARCH OF UKRAINIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT OF THINKERS XIX-XX CENTURY THE TEACHERS OF KYIV STATE UNIVERSITY OF NAME T.G. SHEVCHENKO IN 60-70 YEARS XX CENTURY

Summary. The article analyzes the philosophical research of teachers Kyiv State University of name T.G. Shevchenko the period soviet time. An objective analysis of the state and orientation of philosophical studios at the university is conducted, whose provides of consideration, primarily is becoming the philosophical views. For this is general accent the made on the inquiry of the Kiev philosophical tradition in 60-70 years XX century, an attempt was made to outline the problems and to find out the specifics of the Kyiv Philosophical School of this period in order to reproduce a holistic picture of the development of Ukrainian philosophy. The made of historical-philosophical description and reconstruction of main tendency, key points are traced, specifics and directions of research, whose was conducted the teachers of Kyiv State University, which made it possible to determine the methodological foundations and ideological landmarks for the development of Ukrainian philosophy of the Soviet time. It is established that despite the ideological officially, the teachers of Kyiv University the try objectively to explain of domestic the philosophical and social-politic thought, studied the works of Ukrainian thinkers is past, who developed the philosophical problems of science, epistemology, scientific knowledge (A. Pashkova, V. Dmitrichenko, M. Syndureva). It was also determined, what the scientific exploring of the Kyiv philosophers concerned of philosophical theism, the ideology of Ukrainian nationalism was investigated (mainly it was his criticism), the problems of the lenin stage the development of marxist philosophy, as well as revisionist biases in solving a number of problems of marxist philosophy (P. Zagorodnuk). Despite the fact that all researches of scientists occurred at a time of set general ideological boundaries, approved by the communist government, the the teachers of Kyiv State University nevertheless, it was possible to make a revolution in the philosophical studies of the last century.

Keywords: Kyiv philosophical school, history of Ukrainian philosophy, marxist-leninist philosophy, philosophical revisionism, soviet philosophy.

Постановка проблеми. Тема системного вивчення еволюції, розвитку та переосмислення вітчизняної наукової спадщини стає предметом досліджень сучасних науковців. У цьому аспекті, серед різних етапів розвитку української філософської думки найбільш привертає увагу радянський період, в якому переважали ідеологічні штампи та партійні настанови. Саме в цей період українську філософію прив'язували до марксистсько-ленінського вчення в якому акцент робився на інтернаціональну позицію. Втім, існувала когорта науковців, які намагались уникати заідеологізованості вітчизняної філософії, йдучи шляхом об'єктивності та історичності наукового аналізу. В даному кон-

тексті ми поставили завдання дослідити теоретичну спадщину викладачів Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка, виявити своєрідність їхніх досліджень в період 60-70-х рр. XX ст., забезпечивши неупереджене та системне дослідження особливостей функціонування Київської філософської школи, визначивши її вплив на українську культуру в радянські часи. Для цього ми спробуємо реконструювати дослідницьке поле окресленого періоду та проаналізуємо окремі публікації викладачів, які були видані ними в зазначений проміжок часу і стали основою даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія філософського факультету сягає в колиш-

не минуле, яке пов'язане з історією створення Імператорського Університету Святого Володимира у 1834 р. Вона завжди була позначена духом вільнодумства та свободоловства. На філософському факультеті впродовж усієї його історії будь-яка філософська система чи школа трактувалась з точки зору її місця в єдиному світовому духовному процесі, будь-які концепції оцінювались з огляду її можливостей та перспектив у конкретному соціокультурному контексті. «Достатньо згадати таких випускників та викладачів філософського факультету, як О.М. Гіляров, Г.Г. Шпет, В.Ф. Асмус, М.С. Шлепаков, М.Є. Овандер, В.І. Шинкарук, В.К. Танчер, Д.Х. Острянин, П.С. Дишлевий, І.Ф. Надольний, Г.І. Горак, М.Ф. Тарасенко та багато інших. Учені філософського факультету протягом всієї його історії намагались викарбувати власний почерк у здійснюваних філософських дослідженнях» [1, с. 4].

Про розвиток філософської думки у Київському університеті, про його історію заснування, про викладачів та науковців, які плідно працювали в радянські часи, видано багато статей та монографій, серед них праці Є. Андроса, І. Бичка, П. Йолона, А. Конверського, І. Огородника, М. Поповича, С. Руденка, М. Русина, В. Табачковського, В. Ярошовця та ін. Важливі аспекти розвитку філософії в радянській Україні представлені в працях вітчизняних вчених – Г. Аляєва, Є. Бистрицького, В. Горського, В. Лісового, М. Мінакова, С. Йосипенка, М. Поповича, С. Пролєєва, П. Кралюка, М. Ткачук, Ю. Федіва та ін. Втім, зазначені дослідження не вичерпують усіх можливих способів вивчення історії розвитку філософської думки в Київському університеті у 60-70-х рр. XX ст., що зумовило необхідність історико-філософського дослідження становлення Київської філософської школи.

Виклад основного матеріалу. Широке коло історико-філософських питань вітчизняної філософії у період 60-70-х рр. XX ст. досліджувались кафедрою історії філософії Київського університету. Зазначимо, що в ці роки помітно поживавилась науково-дослідницька діяльність викладачів кафедри, вони знову підіймають та переосмислюють питання діалектико-матеріалістичного осмислення вітчизняної матеріалістичної традиції у філософії та природознавстві. Дослідженнями творчості українських мислителів XIX – початку XX ст. присвятили свої наукові розвідки викладачі кафедри історії філософії Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка, серед яких були – А. Пашкова, П. Загороднюк, В. Дмитриченко, М. Сундирева та ін. Їхні імена відомі невеликому загалу вчених і науковців, що спонукало нас присвятити дану статтю історії досліджень викладачів Київського університету в радянський період.

Пашкова Анастасія Олександрівна (1920-1984) все життя працювала на кафедрі історії філософії, займалась проблемами ідейного зв'язку вітчизняних та зарубіжних мислителів, розкриттям своєрідності української філософської думки. Відмітимо, що традиція дослідження та інтерпретація університетської філософії привертала увагу викладачів, переважно в ювілейні роки, саме тоді активізувалась дослідницька робота навколо університетської історії, до дослідження

якої звернулась і А. Пашкова. Вона зазначала, що з самого початку офіційна ідеалістична лінія розробки та викладання була абстрактно-теоретичним обґрунтуванням православної урядової ідеології, яка значно відрізнялась від матеріалістичних та діалектичних ідей. Університет, зазначає А. Пашкова, був осередком антидержавних, демократичних настроїв, які проявлялись в непогодженні з політикою русифікації неросійських народів, став одним з центрів визвольного руху в Україні. В 30-х рр. XIX ст. в університеті діяв «Союз польського народу», який вів національно-визвольний рух. Також в Києві в 1845 р. було створено Кирило-Мефодіївське товариство, будучи політичною організацією воно мало мету знищення кріпосництва та встановлення республіканського ладу. Ініціаторами цього руху стали професор університету М. Костомаров та колишній студент В. Білозерський. Революційно-демократичне крило цього товариства очолив український поет Т. Шевченко, який вже тоді був натхненником революційних настроїв студентства. З 1864 по 1875 рр. в університеті працював видатний діяч культури М. Драгоманов. Значний вплив на університетську молодь мали філософсько-соціологічні погляди І. Франка, Лесі Українки, С. Подолинського, П. Грабовського, М. Коцюбинського та багато інших. Прогресивною традицією в розвитку філософської думки в університеті була представлена рядом вчених-природознавців, серед яких був і перший ректор університету М. Максимович [3, с. 102]. Традиційним для університету напрямом викладання філософії протягом всього дожовтневого періоду залишалась так звана київська школа російського теїзму. Першим викладачем філософії цього напрямку був О. Новицький. Також проблеми православно-теїстичної філософії «київської школи» російського теїзму висвітлювали С. Гогоцький, П. Юркевич та ін. Вони намагались вирішити проблему співвідношення віри та знання на користь визнання примату віри по відношенню до знання, що вело до ірраціоналізму та перебільшенню ролі почуття та людських переживань [3, с. 103].

Слід зазначити, що в радянські часи всі дослідження науковців подавались з марксистсько-ленінських позицій, тому вчення О. Новицького А. Пашкова пояснювала в цьому ж дусі. Вона зазначала, що вчений відверто захищав релігію та ідеалізм, виступаючи проти лінії матеріалізму, вказував на неприйнятність матеріалізму для російського народу, вважаючи «пустим відлунням» заходу, а системи Канта, Шеллінга та Гегеля взагалі назвав застарілими, визнаючи тільки філософію російського теїзму. Втім, зазначає А. Пашкова, були у творчості О. Новицького і позитивні моменти, де «він вказував на активний характер процесу сприйняття і відображення в ньому властивостей предметів. Всупереч європоцентристській історико-філософській концепції він показав великий вплив науки та філософії східних країн на розвиток філософської та наукової думки Давньої Греції» [3, с. 103–104].

Зазначимо, що погляди С. Гогоцького теж були викладені А. Пашковою у відповідності до тогочасних ідеологічних вимог. Тож не дивно, що С. Гогоцького вона показує, як ярого монархіста

й проповідника релігійної містики та ідеалізму, противника матеріалізму та революції. «В центрі філософських поглядів Гогоцького, названих ним теїстичними, знаходиться вчення про дух як «обґрунтування» буття бога – життєвого начала, ступенем прояву якого і є душа та дух. Гогоцький відверто підмінив розум вірою, але в той же час прагнув філософськи обґрунтувати релігію, підвести під неї «теоретичні основи» [3, с. 104]. Але, А.Пашкова не відкидає значення історико-філософських досліджень С. Гогоцького, а навпаки відмічає їх важливість, особливо виокремлюючи праці присвячені аналізу філософії Канта і Гегеля.

Починаючи з кінця XIX – на початку XX ст. відбуваються певні зміни в усіх сферах суспільної свідомості, йде пошук способу примирення релігії з наукою, відбувається «своєрідна «філософізація» православ'я, яка виражається в наповненні релігійних форм свідомості світськими елементами і в широкому використанні багатьох ідей представників різних течій буржуазної ідеалістичної філософії» [3, с. 104]. Слідували пошуку нових способів обґрунтування ідеалізму та намагались створити свою оригінальну систему в філософії, яка б протистояла матеріалізму і викладачі університету – О. Козлов, за визначенням А. Пашкової – реакційний філософ-ідеаліст, Г. Челпанов – відомий філософ, логік і психолог, якого вона називає ідеалістом, близьким до академічного неокантіанства з домішкою беркліанства та позитивізму. Вона відмічає, що переваги Г. Челпанова полягають у тому, що він приділяв особливу увагу питанням про відношення філософії до інших наук, він виступав за зв'язок філософії та природознавства. Важливий внесок в історію філософії був зроблений О. Гіляровим, майже вся творча діяльність якого була пов'язана з Київським університетом. Пошук ним правильної філософської та соціологічної теорії часто був важким, інколи у нього виникало досить еkleктичне поєднання різних точок зору, але в цілому еволюція його поглядів йшла вгору. У нього складається позитивістське відношення до філософії, що виразилось в запереченні ним її наукового значення. За такі погляди О. Гілярова в теорії пізнання, А. Пашкова називає його релятивістом і скептиком. З роками О. Гіляров звільняється від позитивістського заперечення наукового значення філософії, він поділяє матеріалістичні переконання, змінюється його відношення до релігії, її ролі в історії [3, с. 105].

У світлі марксистсько-ленінської теорії А. Пашкова досліджувала українську культуру, приділяючи увагу культурній спадщині минулого, історії дожовтневого періоду. У цьому контексті вона аналізує творчість українського поета і публіциста П. Грабовського, визначивши його місце в історії українського визвольного руху, його вплив на розвиток суспільно-політичної та філософської думки України, окремо підкресливши його інтернаціоналістичні погляди і думку про те, що кожна нація, невпинно розвиває свою національну культуру. Поет завжди підкреслював, що національна замкнутість веде до економічного та культурного відставання країни, а згодом і загибелі нації взагалі. Він боровся за політичну свободу та незалежність українців, а також й інших націй, виступав проти відділення України від Росії [4, с. 9–10].

У філософських поглядах П. Грабовського переважають його рішучі виступи проти «ідеї метафізичного абсолюту» німецького ідеалізму, вважаючи його основою «абстрактними і далекими від життя» [4, с. 29–30]. Він називає себе прихильником «черствого матеріалізму», розділяючи основні положення філософського матеріалізму не стихійно, а за переконанням. У поглядах П. Грабовського, зазначає А. Пашкова, не знайдете філософії й прямої відповіді на основні питання теорії пізнання, але слід сказати, що поет високо цинив теоретичне мислення. Він розумів важливість значення науки, теорій для пізнання і перетворення дійсності. Критерієм істини поет вважав досвід, практику людей [5, с. 35–36]. П. Грабовський прагнув розкрити діалектичний характер явищ природи та суспільства. Характерною рисою його матеріалістичного світогляду був атеїзм. Втім, зазначає А. Пашкова, він не зміг піднятися до наукового рішення питання про виникнення релігійних вірувань, а також дати вірну характеристику релігії як ідеології [5, с. 41–47]. Вся творчість П. Грабовського була спрямована на невтомне шукання шляхів визволення трудящих, самовіддане служіння ідеалам свободи, добра і гуманізму.

Серед викладачів Київського державного університету вирізняється постать Дмитриченка Володимира Савелійовича (1925–1981). Як зазначає І. Огородник, В. Дмитриченко належав до покоління філософів-шестидесятників, які займалися дослідженням наукових передумов історичного місця революційного демократизму та утопічного соціалізму в Україні. Досліджуючи соціальні погляди П. Драгоманова, С. Подолинського та ін. вчений виявив ряд цікавих моментів в історії вітчизняної суспільної думки. Об'єктивне висвітлення В. Дмитриченком вітчизняної філософської і соціально-політичної думки не вкладалось в рамки офіційної історіографії того часу й викликало негативну реакцію з боку ідеологічної цензури, що не дало змогу вченому продовжити свої наукові пошуки й призвело до передчасної кончини [2]. В. Дмитриченко належав до когорти вчених, які одні з перших наважились досліджувати зародження та розвиток прогресивної суспільно-політичної та філософської думки Древньої Русі, Росії, України, Білорусії, народів Закавказзя та Середньої Азії доби раннього та розвинутого феодалізму. Ця проблематика зацікавила молодого викладача своєю багатою історією, в якій філософська та соціально-політична думка народів СРСР пройшла складний шлях розвитку, в якому були не лише елементи матеріалістичного світогляду, а й прогресивні суспільні ідеї. В галузі філософії в цей історичний період розгортається боротьба проти засилля теології та церкви, міцніють зв'язки філософії з наукою, з'являються паростки матеріалізму, релігійного скептицизму та вільнодумства, а подекуди навіть і атеїзму [6, с. 3–5].

Перші відомості про розвиток суспільно-політичної та філософської думки народів СРСР відносяться до періоду формування і утвердження феодалізму, які були висвітлені в таких величезних пам'ятках, як «Повість временных лет», «Слово о полку Ігоревім», «Слово Данила Заточника», «Задонщина» та багато інших. Загалом, дослід-

ницьке поле В. Дмитриченка досить широке, він плідно працює над дослідженням прогресивної суспільно-політичної та філософської думки народів Росії XV-XVII ст., показуючи боротьбу народу проти феодалної роздробленості та створення і зміцнення єдиної централізованої держави, соціальний рух народу проти свавілля феодалів та засилля офіційної церкви, розглядає суспільно-політичну та філософську думку України та Білорусії де головну увагу зосереджує на висвітленні процесу зближення і об'єднання цих народів навколо російського народу в боротьбі проти польсько-католицької агресії та уніатства. Висвітлює ідеї просвітництва, гуманізму та демократизму, які панували в суспільно-політичній думці народів СРСР у XV-XVII ст. [6, с. 5–6]. В. Дмитриченко пояснює в яких складних історичних умовах формувалася самобутня суспільно-політична та філософська думка Київської Русі. Це був період, коли «філософія виступала як наука наук, вбираючи в себе інші форми суспільної свідомості: релігію, політику, право, наукові знання того. Термін «філософія» вживався для позначення науки в цілому, для визначення мудрості взагалі» [6, с. 10].

Важливим кроком в часи Київської Русі було обрання першого російського митрополита – проповідника Іларіона, який видає історичний твір «Слово про закон і благодать», який мав важливе значення для історії формування суспільно-політичної думки. Не дивлячись на те, що «Слово» написано на релігійно-ідеалістичній методологічній основі, крізь його релігійну оболонку проходять «три прогресивні ідеї: по-перше, ідея величчя та слави давньоросійського народу, який створив Київську державу; по-друге, обґрунтовується ідея економічної, політичної та культурної незалежності Київської Русі від Візантії; по-третє, пропагується ідея рівноправності всіх народів, що прийняли християнство» [6, с. 13–14]. Згадує В. Дмитриченко і відомий твір Сільвестра та Нестора «Повість временных лет», в якому підіймалися питання про роль держави, відображається прагнення народних мас захищати рідну землю, пропагується ідея єдності походження всіх слов'ян, єдність слов'янської мови, обґрунтовується думка, що єдність російських земель неможлива без міцної держави. Видатний твір суспільно-політичної думки древньої Русі «Слово о полку Ігоревім», написаним невідомим автором, також є досить повчальним його «провідна ідея – ідея патріотизму – подана не з позицій світогляду панівних класів, а крізь призму інтересів народних «низів», або дружинників [6, с. 16–17]. В. Дмитриченко відмічає важливу рису цього твору це те, що в ньому немає такої релігійної оболонки, яка була характерна для інших документів цього ж періоду, в ньому підноситься не покірливість, а мужність, прагнення до свободи, волі та єдності.

Втім, зазначає В. Дмитриченко, на заваді культурного розвитку стала татарська навала (XIII-XIV ст.), яка привела не тільки до руйнування матеріальної та духовної культури, а й до «всихання» самої душі народної. Проте навіть це не завадило подальшому розвитку прогресивних напрямків суспільно-політичної та філософської думки, яка після звільнення від іґа ще бурхливіше почала розвиватися на ґрунті боротьби за створення єдиної централізованої держави [6, с. 17–18].

Слід зазначити, що В. Дмитриченко окремих розділ свого дослідження присвячує багатовіковій історії України, боротьбі українського народу проти соціального і національного гноблення. «Волелюбний український народ постійно вів боротьбу проти соціального і національного гніту. На протязі XVI-XVII ст. на Україні прокотилася хвиля повстань під керівництвом Кониського, Наливайка, Острянина, Павлюка, Тараса Трясила та ін. Боротьба проти соціального гніту та колонізації на Україні зумовила розвиток національно-культурного руху, який знайшов своє відбиття в діяльності «братств», які хоч і не були однорідними за своїм складом, але «очолили боротьбу за соціальні і національні права українського народу, розгорнувши широку антикатолицьку пропаганду і культурно-просвітительську діяльність» [6, с. 100].

Могутньою ідеологічною зброєю українського народу проти католицизму та унії була полемічна література, в якій значна увага приділялась не релігійним, а соціальним і національним питанням. У цьому питанні, зазначає В. Дмитриченко, значним пропагандистом був перший ректор Острозької школи – Герасим Смотрицький, книга якого «Ключ царства небесного» стала поштовхом для солідаризації українських культурних сил у боротьбі проти шляхетсько-католицької агресії. До антикатолицької ідеологічної боротьби в кінці XVI ст. долучились Василь Суразький та Стефан Зизаній, які зосереджували свої зусилля на викритті догматів римсько-католицької церкви, віддаючи перевагу суспільно-моральним питанням [6, с. 101–102]. Згадує В. Дмитриченко і прогресивного українського письменника-полеміста кінця XVI – початку XVII ст. Івана Вишенського, творчість якого проявилась у тенденції відходу від богословсько-догматичної проблематики і концентрувалась на злободенних загально-політичних, соціальних і культурних питаннях. «Світогляд Вишенського, – зазначає В. Дмитриченко, – яскрава сторінка тієї ідеологічної підготовки, яка передувала національно-визвольній війні українського народу середини XVII ст. Також в ідеологічній боротьбі на Україні в першій половині XVII ст. прогресивну роль відіграли такі полемічні твори, як «Пересторога» (прибл. 1606 р.) Івана Борецького, «Євангеліє учительное» (1619) Кирила Транквіліона, «Тренос, тобто плач... східної церкви» Мелетія Смотрицького, «Протестація» (1621) Йова Борецького, «Палінодія» (1622) Захарія Копитенського та ін.» [6, с. 105–106]. Такі основні віхи в розвитку суспільно-політичної та філософської думки на Україні в період XV-XVII ст., зазначає В. Дмитриченко, підготували самобутній ідейно-теоретичний ґрунт для виступу видатних українських просвітителів XVIII ст. – Я. Козельського та Г. Сковороди.

В. Дмитриченко вважав, що дослідження вітчизняної філософської думки є важливим завданням та великим обов'язком по відношенню до вчених минулого, їхнього світогляду. Завдяки проведеним дослідженням радянськими вченими пересічні громадяни змогли дізнатись про таких просвітителів, як М. Поповський, Д. Анічков, А. Брянцев, С. Десницький, Я. Козельський та багато інших, які своїми працями та суспіль-

ною діяльністю внесли чимало яскравих сторінок в історію суспільно-політичної та філософської думки. У цьому аспекті увагу В. Дмитриченка привертає виходець із українського народу – Яків Козельський, постать якого зайняла одне з чільних місць серед просвітителів. Ідейним натхненником формування світогляду Я. Козельського стала спадщина та досягнення в природознавстві М. Ломоносова, а також ідеї французьких просвітителів XVIII ст. (Ж.-Ж. Руссо, Монтеск'є, Гельвеція і Дідро) [7, с. 3–6].

Загалом, В. Дмитриченко характеризує Я. Козельського як просвітителя-демократа в суспільно-політичних поглядах якого простежується віра в можливість «загального блага» народу та «загальний добробут суспільства». Він виступає проти пануючого феодально-кріпосницького, церковно-релігійного вчення про людину, суспільство і державу. Я. Козельський доводив, «що люди – це, перш за все, «суть тіла», тобто чуттєві істоти, які володіють однаковими природними потребами, а отже і правами. Як частина природи, людина підпорядкована «натуральним законам» [7, с. 8]. З чого слідує, що використовуючи антропологічний принцип та теорію природного права, Я. Козельський вперше в історії російської суспільної думки здійснює спробу покласти в основу оцінки суспільних явищ турботу людей. Саме в цьому, переконаний В. Дмитриченко, і полягає особлива історична заслуга Я. Козельського в боротьбі з християнсько-феодальною ідеологією. Борючись за розповсюдження науки, за зв'язок науки та філософії з практикою суспільного життя, Я. Козельський виробив власну, оригінальну класифікацію наук, він дав чітке визначення предмету філософії, а також відстояв єдність філософії та природознавства [7, с. 9–17]. Загалом, його ідеї відіграли значну роль в розповсюдженні просвітництва та розвитку демократичної культури, передових ідей в області соціології, етики та філософії.

Серед викладачів, які поєднували викладацьку та наукову діяльність була Сундирева Марія Іванівна, яка з 1949 р. працювала в Київському державному університеті на кафедрі історії філософії, а в 1965 р. перейшла в Інститут філософії НАН України. Слід сказати, що з самого початку наукової діяльності М. Сундиреву цікавила творчість українських мислителів. Тому вона не випадково обрала темою своєї дисертаційної роботи дослідження філософських поглядів М. Антоновича. Після захисту дисертації (1953 р.) М. Сундирева присвячує свої наукові розвідки дослідженню поглядів видатних вітчизняних вчених XIX ст. серед яких були: М. Мудров (вітчизняний клініцист, основоположник російської терапевтичної школи і військової гігієни), який один з перших виступив проти абстрактних, ідеалістичних теорій у медицині, сміливо ставши на захист досвідного шляху розвитку цієї науки; І. Дядьковський (лікар-терапевт, біолог і педагог), який не тільки відстоював матеріалістичний світогляд у 20-30-х рр. XIX ст., але й цілком відверто виступав проти ідеалістичних теорій і систем, зокрема, проти віталізму та німецької натурфілософії; О. Іовський (вчений, представник хімічної і медичної наук), він сміливо відстоював матеріалістичну традицію в науці, відіграв значну роль у розвитку та популя-

ризації природознавства, добре знав хімію, фізику, геологію, мінералогію, фізіологію, медицину та інші науки; К. Руже (різносторонній вчений, яскравий представник матеріалістичної лінії у природознавстві, вніс значний вклад у розвиток вітчизняної біології, геології, палеонтології та інших наук), праці і лекції вченого сприяли підготовці ґрунту для еволюційного вчення Ч. Дарвіна, яке швидко вийшло за межі вузької спеціальної біологічної науки і набрало теоретичного, філософського значення; В. Марковников (засновник однієї з найвизначніших хімічних шкіл), його праці збагатили світову науку, мали благотворний вплив на розвиток хімії на Україні; М. Антонович (видатний вчений, представник передової історичної тенденції, боровся проти ідеалізму у філософії та природознавстві), який багато зробив для розвитку і пропаганди передових матеріалістичних ідей у природничих науках, а в геології йому належить ряд самостійних відкриттів, які свідчать про те, що він був також і вченим-природодослідником [9, с. 10–15, 49–50, 68–70, 107–108]. Як і багато інших передових вчених вони були справжніми патріотами своєї батьківщини, незмінно виступали на боці прогресивних сил, бачили в розвитку природничих наук вихід з віковичної відсталості, запоруку успіхів усього господарства країни, поліпшення народного добробуту.

М. Сундирева досліджувала боротьбу вітчизняних вчених проти ідеалізму та релігії, обґрунтування ними матеріалістичного світогляду. В своїх працях вони виходили з основних положень матеріалістичної філософії, пов'язували наукові дослідження з життям, виробництвом, вели боротьбу проти основ ідеалістичного і релігійного світогляду, розкривали глибокі закономірності явищ природи, розробляли питання наукового методу, еволюційні ідеї і т.п. До таких філософів-ідеалістів М. Сундирева відносила О. Веденського, Е. Радлова, Г. Шпета та інших, які намагались довести, що в історії російської науки та філософії не існувало ніякої матеріалістичної традиції. Такої ж думки, вважає дослідниця, дотримувались В. Зеньковський, М. Лосський, М. Вінклер та ін.

Філософські питання вітчизняними вченими ставились і розв'язувались в дусі матеріалізму ще з часів виникнення природознавства в Росії. Цей процес, зазначає М. Сундирева, набув особливої уваги у першій половині XIX ст., коли в «надрах феодально-кріпосницького ладу почало порівняно швидко розвиватись капіталістичне виробництво, яке вимагало застосування досягнень механіки, фізики, хімії, математики, геології та інших наук. У сільському господарстві також сталися зміни, що стимулювали розвиток біології, агротехніки, хімії, саме в цей час були засновані Харківський, Казанський, Київський університети, ряд педагогічних, медичних, сільськогосподарських та інших навчальних закладів. Значний вплив на розвиток науки справили історичні події та позитивна роль у тому, що вчені не були ізольовані від наукової і філософської думки передових країн Західної Європи. Вони по-новому, з матеріалістичних позицій почали розв'язувати загальнотеоретичні, філософські питання такі, як простір і час, як основні форми існування матерії, аргументовано спростувавши

найпоширеніше тоді ідеалістичне тлумачення цих категорій – кантіанське [9, с. 5–6].

Зазначимо, що М. Сундирева проводила свої дослідження окремих питань історії вітчизняного природознавства з позиції марксистсько-ленінського вчення, у цьому ж руслі вона показала як вчені XIX ст. висвітлювали зв'язок науки з матеріалістичною філософією. Вітчизняне природознавство першої половини XIX ст., відмічає М. Сундирева, розвивалось переважно під впливом ломоносовського напрямку, в якому був відсутній грубий емпіризм, теологія та вузький метафізичний погляд на явища природи. Так само, як і у ломоносовського напрямку в природознавстві характерною особливістю було – вчення про нерозривний зв'язок теорії і практики. Ці та інші питання знайшли свій подальший розвиток у працях природознавців XIX ст. [9, с. 140–141].

На початку 60-х р. XX ст. до Київського державного університету приходять працювати молоді викладачі, серед яких був і Загороднюк Петро Олександрович (1932-2003), який після закінчення університету все своє життя віддав викладацькій роботі. На початку своєї трудової діяльності він викладав курс «Філософія марксизму», тож не дивно, що ранній період його творчих пошуків був присвячений дослідженню марксистської філософії. Для своїх досліджень П. Загороднюк обрав період філософської дискусії кінця 20-х – початку 30-х рр., який, як вважав він, відіграв важливу роль у розвитку марксистської філософії, коли в центрі уваги ставали актуальні питання розвитку філософської науки – питання про зв'язок теорії і практики, філософії і політики, питання ленінського етапу в розвитку філософії марксизму, ленінський принцип партійності філософії та інші. Саме ця дискусія, зазначає П. Загороднюк, поклала початок теоретичному виявленню двох різних ревізійністських ухилів у вирішенні ряду проблем марксистської філософії, це – механіцизм та ідеалістична ревізія марксистської філософії, що дістала назву «меншовиствующий ідеалізм». Ревізійністська течія в радянській філософії, яка дістала назву механіцизму, пройшла декілька етапів у своєму розвитку. Початок 1918-1920 рр. (О. Богданов), з 1926 р. Л.І. Аксельрод-Ортодокс, близьку позицію на Україні у філософії займав С. Семковський. Як пояснює П. Загороднюк, механіцизм не виник відразу, як єдиний напрям, тому що його послідовники не мали єдиної теоретичної платформи. Втім, незважаючи на розрізненість у політичних і наукових інтересах, спільним для всіх механіцистів було – нерозуміння ними матеріалістичної діалектики, невміння застосовувати її до об'єктивної дійсності [10, с. 71–73].

Слідуючи партійним приписам П. Загороднюк досліджував процес розвитку марксистської філософії на Україні (перехідний період від капіталізму до соціалізму). Він відмічав, що значна роль в справі пропаганди марксистської філософії на Україні належала Н. Скрипнику, який в своїх роботах і філософських дискусіях неодноразово підкреслював, що процес розвитку філософії повинен базуватись на основі вивчення ленінського філософського спадку. Критикуючи механіцистів, він відмічав, що цей ухил об'єктивно направляє розвиток філософії не вперед, а назад,

до механічного матеріалізму XVIII ст., відстоюючи цим вульгарно-механічні концепції в науці, підміняючи матеріалістичну діалектику еволюціонізмом [11, с. 10–14].

На початку своєї наукової діяльності П. Загороднюк досліджує «ідеологію українського буржуазного націоналізму» й піддає її нищівній критиці. Він жорстко критикує «теорії» українських буржуазних націоналістів Д. Донцова, Д. Чижевського, Л. Мірчука, зазначивши, що вони фальсифікували історію розвитку філософії на Україні, тоді як українські філософи-марксистки викривали людиноненависну сутність ідеології «новітнього націоналізму» Донцова та ін., її ворожість українському народу. В своїх працях вони показали, що ідеалізм, волюнтаризм, неогегельянство еkleктично поєднуються в роботах представників «новітнього націоналізму» [11, с. 14–17].

Зосередившись на викритті ідеології українського буржуазного націоналізму, який виник в той час, коли посилювалась визвольна боротьба трудящих мас українського народу проти соціального та національного гноблення з боку «своїх» та «чужих» гнобителів та експлуататорів, П. Загороднюк піддає критиці націоналістичних теоретиків, які на його думку, перетворились в знаряддя міжнародного імперіалізму і продовжують свою антинародну, реакційну діяльність, спільно розглядаючи свої ідеологічні доктрини і прилаштовуючи їх до західноєвропейських взірців, спираючись на найреакційніші філософські течії Заходу. Приймаючи волюнтаризм, ірраціоналізм, інтуїтивізм, філософію А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, А. Бергсона та інших реакційних філософів, націоналісти намагались довести, що націю необхідно пов'язувати з початком людського існування, начебто людей завжди спонукала первинна, стихійна воля жити в нації і для нації. Відповідно до цієї концепції націоналістів, нація виступає споконвічною, незмінною категорією, містично-метафізичною сутністю, яка проявляється в «національній ідеї» [12, с. 49–50]. Українські буржуазні націоналісти, зазначає П. Загороднюк, намагались довести, що на розвиток нації має вплив «не матеріальні умови життя людей», а перш за все «прояв їх соборної волі», їхня «духовна активність». Тоді, як марксизм-ленінізм вже давно розвінчав подібні концепції нації, викривши їхню антинаукову сутність і створивши наукову теорію нації, в якій матеріалістичне розуміння історії виступає безпосередньою теоретичною основою вирішення питання про виникнення націй та інших історичних форм спільності людей [12, с. 52–53].

Слід зазначити, що на початку своєї наукової діяльності П. Загороднюк зосереджувався на дослідженні ленінського філософського спадку та критиці українського буржуазного націоналізму. Втім, з послабленням ідеологічного партійного тиску, він присвятив свої пошуки вивченню проблем творчості та сенсу життя, предметно-діяльної сутності людини, її свободи і культури, зосередився на проблемах моральності та процесу становлення духовного світу особи.

Висновки. Незважаючи на те, що всі дослідження викладачів Київського державного університету відбувались у відповідності з додержанням ідеологічних принципів марксизму,

їм все ж таки вдалось закласти основу для подальшого вивчення української філософської думки. Їхні досягнення поправу можна назвати оригінальними і новаторськими тому, що всі свої

творчі сили вони поклали на вироблення самобутньої світоглядно-культурної парадигми, на пошук нових точок росту філософського знання, на формування культури наукової роботи.

Список літератури:

1. Конверський А.С., Бичко І.В., Огородник І.В. Філософська думка у Київському університеті: історія і сучасність. За заг. ред. проф. А.С. Конверського. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 336 с.
2. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Київ : Вища школа : Т-во «Знання», 1999. 543 с.
3. Пашкова А.А. Философская мысль в Киевском университете в дооктябрьский период. *Философские науки*. 1984. № 5. С. 101–108.
4. Пашкова А.А. Мировоззрение П.А.Грабовского : автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата филос. наук. Київ, 1955. 15 с.
5. Пашкова А. Світогляд П.А.Грабовського. Київ : Вид-во Політичної літератури України, 1964. 78 с.
6. Дмитриченко В.С. Нариси з історії суспільно-політичної та філософської думки народів СРСР доби феодалізму. Київ : Вид-во Київського університету, 1961. 159 с.
7. Дмитриченко В.С. Общественно-политические и философские взгляды Я.П. Козельского : автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата филос. наук. Київ, 1955. 22 с.
8. Дмитриченко В.С., Рудько М.П. Соціалістичні погляди М.П.Драгоманова в період демократичного піднесення 70-х років XIX ст. *Український історичний журнал*. 1966. № 9. С. 36–45.
9. Сундирева М.І. З історії боротьби матеріалізму з ідеалізмом у вітчизняному природознавстві XIX ст. Київ : Вид-во Київського університету, 1964. 143 с.
10. Загороднюк П.О. Філософська дискусія наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. та деякі питання боротьби комуністичної партії проти філософського ревізіонізму на Україні. *Вісник Київського університету. Серія Історія*. Київ, 1962. Вып. 2. № 5. С. 71–81.
11. Загороднюк П.А. Борьба за ленинское философское наследие на Украине (20-ые – начало 30-х гг. XX в. : автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата филос. наук. Киев, 1965. 18 с.
12. Загороднюк П.А., Левинский Г.А. Критика идеологии украинского буржуазного национализма (20-30-е гг.). *Проблемы философии. Из истории развития философской мысли на Украине*. Киев : Из-во при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1982. Вып. 56. С. 47–53.

References:

1. Konverskyj, A.Ye., Bychko, I.V., & Ogorodnyk, I.V. (2005). *Filosofska dumka u Kyivskom universyteti: istoriya i suchasnist* [Philosophical Thought at Kyiv University: History and Modernity]. Za zag. red. prof. A.Ye. Konverskogo. Kyiv: Centr navchalnoyi literatury, 336 p. (in Ukrainian)
2. Ogorodnyk, I.V., & Ogorodnyk, V.V. (1999). *Istoriia filosofskoi dumky v Ukraini* [History of philosophical thought in Ukraine]. Kyiv: Vyshcha shkola: T-vo «Znannia», 543 p. (in Ukrainian)
3. Pashkova, A.A. (1984). *Filosofskaya mysl' v Kievskom universitete v dooktyabr'skij period* [Philosophical thought at Kiev University in the pre-October period]. *Filosofskie nauki*, no. 5, pp. 101–108.
4. Pashkova, A.A. (1955). *Mirovozzrenie P.A.Grabovskogo* [The worldview of P.A. Grabovsky]: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kandidata filoz. nauk. Kyiv, 15 p.
5. Pashkova, A. (1964). *Svitohliad P.A.Hrabovskoho* [Worldview PA Grabovsky]. Kyiv: Vyd-vo Politychnoi literatury Ukrainy, 78 p. (in Ukrainian)
6. Dmytrychenko, V.S. (1961). *Narysy z istorii suspilno-politychnoi ta filosofskoi dumky narodiv SRSR doby feodalizmu* [Essays on the History of Socio-Political and Philosophical Thought of the Peoples of the USSR during the Feudalism]. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu, 159 p.
7. Dmytrychenko, V.S. (1955). *Obshchestvenno-politicheskie i filosofskie vzglyady Ya.P. Kozel'skogo* [Socio-political and philosophical views of J.P. Kozelsky]: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kandidata filoz. nauk. Kyiv, 22 p.
8. Dmytrychenko, V.S., & Rudko, M.P. (1966). *Sotsialistychni pohliady M.P.Drahomanova v period demokratychnoho pidnesennia 70-kh rokiv XIX st.* [M.P. Drahomanov's socialist views in the period of the democratic uprising of the 1970 s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, no. 9, pp. 36–45.
9. Sundyrieva, M.I. (1964). *Z istorii borotby materializmu z idealizmom u vitchyznianomu pryrodoznavstvi XIX st.* [From the history of the struggle of materialism with idealism in the natural science of the nineteenth century]. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu, 143 p. (in Ukrainian)
10. Zahorodniuk, P.O. (1962). *Filosofska dyskusiiia naprykintsi 20-kh – na pochatku 30-kh rr. ta deiaki pytannia borotby komunistychnoi partii proty filosofskoho revizionizmu na Ukraini* [Philosophical discussion in the late 20's – early 30's and some issues of the Communist Party's struggle against philosophical revisionism in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho universytetu. Seriiia Istoriiia*, no. 5(2), pp. 71–81.
11. Zagorodnyuk, P.A. (1965). *Bor'ba za leninskoe filosofskoe nasledie na Ukraine (20-ye – nachalo 30-h gg. XX v.* [The struggle for Lenin's philosophical heritage in Ukraine (20-s - early 30-s. XX century): avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kandidata filoz. nauk. Kyiv, 18 p.
12. Zagorodnyuk, P.A., & Levinskij, G.A. (1982). *Kritika ideologii ukrainskogo burzhuaznogo nacionalizma (20-30-e gg.)* [Criticism of the ideology of Ukrainian bourgeois nationalism (20-30-s)]. *Problemy filosofii. Iz istorii razvitiya filosofskoj mysli na Ukraine*. Kyiv: Iz-vo pri Kievskom gosudarstvennom universitete izdatel'skogo obedineniya «Vishcha shkola», no. 56, pp. 47–53.